

Nas jezik

SLJK

ISSN 0027-8084
UDK 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXV/1—4

**БЕОГРАД
2004**

Семантичко-деривациони речник, Свеска 1: Човек — делови њела,
ед. Лингвистичке свеске 3, изд. Филозофски факултет, Одсек за
српски језик и лингвистику, Нови Сад 2003, 373 стр.

Од априла 2001. године — када је у Закључке научног скупа одржаног у Новом Саду *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе* ушла реченица „Наставити рад на Семантичко-деривационом речнику“, па све до појаве прве свеске тога речника — прошле су свега две године. Узгред, на поменутом скупу вођена је, између осталог, и расправа о потреби и концепцији израде оваквог једног речника, на предлог и уз елаборацију двеју учесница у ауторству његове будуће израде — Даринке Гортан-Премк и Вере Васић.

Главним, дакле, покретачима израде *Семантичко-деривационог речника*, професоркама Д. Гортан-Премк и В. Васић, у редакцији се прикључила још и Љиљана Недељков, а у ексцерпцији и обради текста, са неједнаким учинком, још десет истраживача, чија имена (да не би неправедно били запостављени) наводимо у целости: Миливој Алановић, Јелена Војновић, Јасмина Дражић, Биљана Дракулић, Бојан Крсмановић, Драгана Михајлов, Драгана Радовановић, Маја Секулић, Ивана Црњак и Гордана Штасни.

Овим делом је српска лексикографија несумњиво обogaћена још једним речником лингвистичког типа, какви се тек последњих година почињу појављивати и у нашој средини. (Значајан прилог науци у том смислу била је свакако појава 2000. године, на пример, обимног *Образног речника* Мирослава Николића.) Но, његова перцепција се свакако не ограничава само на домен лингвистичке науке.

Тексту Речника претходи исцрпан *Предговор* (7–18), *Извори и консултована литература* (19–21, где, додуше, искључиво домаћа литература указује на релативно мали број библиј. јединица које су ауторима могле послужити за приступ и концепцију лексикографске обраде речи), а следи још списак *префикса* и *суфикса* који се појављују у деривацији, па *Легенда* и *Скраћенице*, као нужни научни апарат који прати свако дело овакве врсте. Изостао је истина индекс делова човечјег тела као основних лексема, који би свакако употпунио списак творбених морфема, иако то, али само делимично, надомешћује алфаветски поредак именичких гнезда који се у четири групе даје у Садр-

жају. (Да не би било сумње, термин деривација овде се употребљава у значењу творбе уопште, и не само у смислу дијахроног извођења, тј. суфиксације, како се то у класичним граматицама чини.)

На почетку можемо са сигурношћу истаћи да већ прва свеска, посвећена *деловима човечјег тела*, чији називи и њихови деривати свакако припадају основном и темељном делу општег лексичког фонда сваког језика, па и српског, пружа обиље (понекад неочекиваних) закључака, значајних за когнитивни аспект и других научних дисциплина осим лингвистике (рецимо психологије, медицине, логике и др.). Зато су аутори речника и његове извршне редакторке свакако добро учиниле када су Семантичко-деривациони речник тематизовале усвајајући принцип «семантичких поља» као иницијално опредељење.

Критеријум тематске повезаности обједињен је затим семантички и деривационо, што је резултатно потврдило претпоставку о зависности између броја и типа деривата у датом творбеном гнезду и лексичког потенцијала основне лексеме. А кад је реч о броју деривата одређене лексеме, одн. о структури деривационог гнезда лексема, потврдило се да они зависе од значењског састава лексеме у «основној реализацији» и «од улоге коју за човека има појам именован датом лексемом». Тако, потврђује овај речник, полисемантичка *глава* и *рука* имају око 300, а *бок* чак ни 40 деривата. Супротно томе, изразито мали број деривата имају, или су без деривата, нпр. именице: *глежањ*, *гњай*, *дује*, *зайиљак*, *зеница*, *кајак*, *кук*, *лиси*, *недра* и др. Има их укупно 23 издвојене у посебну групу, према чијим основама, бар у стандардном језику, није карактеристична творбена плодност. Већ и ови закључци довољно говоре колико је издвајање лексике која припада једној области, у овом случају то су делови људског тела (могло би се рећи некој врсти најчешће анатомских народних назива) — погодно за различито граматичко-семантичко фокусирање и колико такав речник пружа једну иновативну слику и прецизнију статистичку обраду података из новог угла.

Поузданост Семантичко-деривационог речника и резултата, што их он несумњиво већ првом својом свеском нуди, има висок степен из најмање два разлога — први, Речник је заснован на шестотомном *Речнику српскохрватског књижевног језика* Матице српске, а то значи довољно богатом извору грађе, и друго — предметна аутономност (делови људског тела) семантички и деривационо обрађене грађе, уз то, и не мање важно, представљене на завидном и научно компетентном нивоу, који гарантује учешће три поменуте редакторке (или: редакторице) у чији, и још раније доказани, лексикографски реноме не треба сумњати.

Сама структура Речника формирана је по семантичко-деривационим гнездима (СДГ) и то у четири групе. Прва се односи на СДГ трију именица: *човек*, *људи*, *жена* (изостало је *дете/деца*). Друга група, и највећа, обухвата СДГ 52 именице (просте, недеривирани) којима се означавају делови људског тела. У посебну, трећу групу, издвојене су именице (25) са малим бројем деривата (нпр. *гњай*, *лобања*, *стиegno*)

или без деривата (нпр. *кайак*). Четврту групу чине семантичко-деривациона гнезда изведених именица (12) са ознакама делова људског тела (нпр. *беоњача*, *дојка*, *сйражњица* и др.).

Читајући овај речник може се закључити да се он заснива на једној области језичке анализе која је код нас још довољно језички неразрађена, па ће управо његови аналитички досези бити одлична подлога за системска (и синтетичка) истраживања творбених морфема у српском језику. Наиме, наш савремени језик нема потпун и релеваитан инвентар афиксалних морфема чак ни за једну врсту речи. Много конкретних примера пружиће могућност да се поузданије разреше неке дилеме како при систематизацији морфема у језику, тако и у уочавању законитости њиховог функционисања при спајању одн. слагању са различитим мотивним (у овом случају, додуше, само именичким) основама. Питање образовања речи јесте иначе питање прошле, али и сасвим нове савремене творбе. Пошто се при морфемној анализи речи разликују три аспекта: *синхрони*, *дијакрони* и *ејимолошки*, речник који овде представљамо припада синхроним речницима који прате творбено-семантичку морфемнку на једној временској равни.

Ослоњени на лексички корпус једног шестотомника, аутори су се определили значи за онај вид синхроне анализе који подразумева деривацију афиксалних морфема према основама са значењем људског тела (чији називи су свакако у највећем броју случајева и домаћи, и најдуље у језику), који постоје у језику данас и сада у свим подсистемима — у литерарном, разговорном, терминолошком, па делимично и дијалекатском.

Полазећи, тако, од слободне лексичке основе (или корена) као мотивне речи, овај деривациони речник илуструје све истокоренске везе и спојеве. Тиме се показује деривациони смер сваке речи посебно (нпр. *кожа* — *кож-ар* — *кожар-ски* — *йой-кож-ийи* итд.). Како није увек једноставно утврдити смерове творбе (постоје гдекад и другачије могућности), битно је држати се једног принципа везе одн. једног типа односа, а аутори (и редакторке) Речника, чини нам се, тога су се „једног типа односа“ доследно држали. Ту доследност у концепцији треба, разуме се, похвалити. Тако смо добили, а добијаћемо, надамо се, и даље у следећим свескама, творбени речник чија је главна одлика то што показује од које је конкретне речи (основе) у савременом језику настао сваки појединачни дериват. Ако томе додамо и семантичке референце појединих основа и њихове семе и леме, добијамо могућност да пратимо и правце семантичко-стилских померања у деривационим процесима, те улогу метафоре, метонимије, синегдохе у грађењу појединачних деривата. Овом првом свеском добили смо заиста само један од могућих типова *речника морфема* или *морфемних йворбених речника*.

Деривациони статус творбених речи представљен је степенасто. Поред носиоца деривационог гнезда (као мотивационе базе деривата) која је у творбеној основи *йрвосйейених* деривата, следе првостепени деривати који су у творбеној основи *другосйейених* деривата, док су

другостепени деривати у основи *шрећесјетейених* деривата итд. Деривата четвртог и петог степена је сасвим мало у једном творбеном гнезду.

У Предговору се говори о два типа деривације: радијалним (општим, сви првостепени деривати) и ланчаним дериватима, који у творбеној основи имају цео семантички садржај иницијалне лексеме, па су више резултат граматичке него семантичке деривације (*главар — главарка, кошџица — кошџичица*). Резултати деривације показују да је у свим гнездима највећи број првостепених деривата, док је другостепених и даљих непрефиксалних деривата много мање, а осим тога, они су више резултат граматичке него семантичке претворбе (*главар — главарев, грлаш — грлашо — грлашост, лакџаш — лакџашџиво, коленаш — коленашо* итд.). Осим тога, вреди истаћи и то да првостепени деривати који су настали метафорички, углавном нису способни за даљу деривацију, чак ни граматичку.

Још неколико занимљивих закључака нуди уречничена семантичко-деривациона анализа именица са називима делова људског тела у основи. Дефинисана су четири основна начина настајања деривата од којих је најчешћи онај који значи «акт семантичко-морфолошког варирања једног творбеног модела» (*рука — ручица, глава — главиш*). Завређују пажњу још неки закључци који се доносе у Предговору. Тако, на пример, сазнајемо да основне лексеме у номинационим значењима немају синонине, као што их немају нити првостепени деривати настали широкозначношћу (платисемијом). Они првостепени деривати, међутим, који су настали синегдохом могу имати синонимне односе, поред других лексема, и са речима из истог деривационог гнезда (*глава ушџанка, главар ушџанка — вођа, љредводник*) док деривати настали метафором нормално ступају у синонимне односе са другим лексемама ван свог деривационог гнезда.

Делови људског тела у творбеној основи у граматички и семантички различито реализованим дериватима — речничком формом презентовани — најбољи су начин да се добију сигурни показатељи о месту именица међу другим категоријама речи у семантичком и творбеном варирању. Осим тога, текст Речника дат искључиво из синхроне перспективе, прецизно и јасно, са лематизованим основним лексемама и њиховим дериватима, опскрбљен је и показатељима квалификације употребне стилске и терминолошке вредности.

Није мање важно истаћи као један од квалитета првог речника ове врсте код нас и то да је он снабдевен изузетно корисним *табелама*, уз највећи број деривационих гнезда. Табелама је транспарентно показан деривациони ранг лексема.

Завршавајући овај приказ *Семантичко-деривационог речника*, који ће, верујемо, у следећим свескама донети још много лингвистичко-лексиколошких занимљивости, морамо истаћи да је њиме понуђен један вид творбене сегментације лексике, теоријски убедљиво образложен, што је јако важно за даља лексиколошка и дериватолошка истраживања ове врсте. Са неким начинима синхроне сегментације лексема и творбене структуре форманата се можда неко и не мора у

потпуности сложити, али чињеница да су они експлицитно понуђени, и мање-више доследно спроведени, пуно значи за сва даља творбена и лексиколошка проучавања и неће се моћи заобићи у српској науци. Заслуга за то свакако припада енергичним редакторкама, које су успеле да профилишу јасну концепцију Речника, да окупе и анимирају један тим младих људи и да га усмере у правцу успешног решавања сложених лингвистичких проблема.

Милица Радовић-Тешић